

«И НАШИХЪ ДНЕСЬ УЧИЛИЩЬ ПЛАЧ НЕУКРОТИМІЙ...»: ПРО ЧЕРНІГІВСЬКІ ФУНЕРАЛЬНІ ВІРШІ 1750 РОКУ

У статті введено в науковий обіг та проаналізовано додані до чернігівської поезики 1749–1750 шкільного року вірші, приурочені до смерті єпископа Чернігівського і Новгород-Сіверського Амвросія Дубневича. Твори різні за обсягом (від 5 до 182 рядків) та формальними ознаками. В одних із них домінує панегіризм – основну увагу звернуто на прославлення чеснот померлого, в інших подано його життєпис. Вірші давньою українською мовою мають між собою більше спільного. Два польсько-мовні твори відзначаються новаторським підходом у трактуванні заданої теми.

Ключові слова: поезики, епітафія, фунеральні вірші.

На чернігівську поезику 1749–1750 рр. та на додану до неї рукописну збірку фунеральних творів у сучасному літературознавстві вперше звернула увагу Мирослава Андрущенко. Дослідниця охарактеризувала тексти у додатку як зібрання поетичних вправ на задану тему – епітафії Амвросію Дубневичу, вказала на необхідність публікації збірника як факту наявності стійкої поетичної традиції в Чернігові в середині XVIII ст., чернігівського поетичного осередку [1, с. 143]. Увести в науковий обіг ці тексти та розглянути їх особливості – завдання цієї публікації. Цитати подано зі збереженням правопису оригіналу.

Колишній викладач поезики, риторики та філософії, префект і ректор Київської академії Амвросій Дубневич за часів свого єпископства був покровителем Чернігівського колегіуму. Смерть благодійника була, вочевидь, болісною втратою, тому можна припустити, що записані різними почерками фунеральні твори (17 текстів давньою українською, два вірші – польською мовою) створювалися як із навчальною метою, так і за покликом серця.

У рукописі після основного тексту поезики натрапляємо на перелік слухачів курсу (31 особа) із замітками про їхні здібності та успішність. Тут бачимо імена авторів фунеральних творів – учасників своєрідного літературного змагання: «Alexius Paulowski – mediocris ingenii studuit ut potuit» [Олексій Павловський, здібності середні, учився, як міг]; «Basylius Lenicki – boni ingenii studuit bene» [Василь Леницький, добрі здібності, учився добре]; «Petrus Laszkiewicz – Pulchri ingenii, bene studuit» [Петро Лашкевич, прекрасні здібності, учився добре], «Petrus Miniec – pulchri ingenii pulchre et studuit» [Петро Мінець, прекрасні здібності і учився прекрасно], «Stephanus Filewuch – boni ingenii optime studuit» [Сте-

пан Філевич, добрі здібності, учився щонайкраще], «Theodorus Laszkiewicz – pulchri ingenii, optime studuit» [Федір Лашкевич, прекрасні здібності, учився щонайкраще] [3, арк. 184–184 зв.]. Як бачимо, серед авторів віршів в основному кращі студенти.

Розпочинають збірку «СТИХИ НА ПОХВАЛУ ПРИСНО БЛАЖЕННІЯ ПАМ'ЯТИ ВЕЛИКАГО ГОСПОДИНА ІСНЕ В БОГУ ПРЕОСВ'ЯЩЕНІЙШАГО КИРЬ АМВРОСІЯ ДУБНЕВИЧА ЄПИСКОПА ЧЕРНИГОВСЬКОГО І НОВАГОРОДКА СИВЕРСЬКОГО В 1750М ГОДУ СЛОЖЕННІЄ» у формі акровірша, в якому перші літери кожного непарного рядка, прочитані згори вниз, утворюють речення «СВ'ЯТИМИ, ОУПОКОЙ, ГОСПОДИ, ДУШУ, РАБА, СВОЄГО, ПРЕОСВ'ЯЩЕННАГО, АМВРОСІЯ, ЄПИСКОПА, ЧЕРНИГОВСЬКОГО, І НОВАГОРОДКА, СИВЕРСЬКОГО» [3, арк. 311–315 зв.]. Твір досить довгий (182 рядки), відзначається риторичним стилем викладу та панегіричним характером, на що вказує хоча б зачин: «**С** коихъ словъ начну вѣнецъ похваленъ сплѣтати?» [3, арк. 311]. Автор ставить перед собою завдання – «...образъ показати» (рядок 17), тому виклад матеріалу йде у формі «ordo naturalis» [природним чином] – описується життя небіжчика, починаючи з походження від «**С** речестних родителей...» (19 рядок) до смерті у Глухові при виборах гетьмана і похорону («**С** везень же он в Черніговъ марта в число пято...» (рядок 165). Основні віхи життєвого шляху героя – навчання «...в Киевѣ спасаємомъ градѣ, в красномъ академіи славной вертоградѣ» (рядки 33–34), висвячення у монахи – став «...изъ Алексія мужа Амвросій...» (рядок 58), викладацька діяльність та здобуття високих церковних чинів, робота над зібранням статуту литовського та магдебурського права («**Т**рудился в переводѣ книгъ правих и сводѣ» (рядок 86), переїзд в

Троїце-Сергієву Лавру, де працював **«...Богу угождая и указы Монарши вѣрно соблюдая»** (рядки 107–108). Бувши єпископом Чернігівським та Новгород-Сіверським, увів до програми місцевого колегіуму **«...философію издавна желанну»** (рядок 128) та **«німеческій языкъ»** (рядок 129) **«для болшой Чернигову и отчеству слави»** (рядок 130). Закінчується епіцедія молитвою до Бога:

«○ нем же молбы токмо, приношу толики Упокой Душу Его, с праведными лики» (рядки 181–182).

Наступний твір фунеральної збірки – **«СТИХИ НАДГРОБНІЄ преосвященному кирь Амвросію Дубневичу єпископу черніговскому и новагородка Сіверскаго»** [3, арк. 316–318]. Якщо у попередньому акростику зашифрований текст утворювали прочитані зверху вниз перші літери кожного непарного рядка, тобто через рядок, то у цьому творі, який складається із 84 рядків, початкові літери кожного рядка утворюють **«АМВРОСІЮ,ДУБНЕВИЧУ,ЄПІСКОПУ,ЧЕРНІГОВСКОМУ,ИНОВАГОРОДКА,СІВЕРСКАГО,ПОДАЖД,ГОСПОДИ,ВЪЧНУЮ,ПАМЯТ»**. Що стосується змісту, то бачимо у стислішій формі життєпис небіжчика і перелік його діянь,

«Ѧако его дѣ йствія суть богоугодни, >рхієрейску Сану повсему природни» (рядки 49–50).

Третій текст фунеральної збірки – **«OPISANIE CEREMONII podczas wniesienia w Cerkiew katedralne Ciała Jasnie W Bogu Przeoswianconego Ambrosiusza Dubniewicza Biskupa Czernihowskiego y Novogrodka Siewierskiego»** [ОПИС ЦЕРЕМОНІЇ під час внесення до кафедрального Собору Тіла Ясно в Богу Преосвященного Амвросія Дубневича, єпископа Чернігівського і Новгород-Сіверського ПРОВЕДЕНОЇ року 1750, березня 5 дня]. Перші букви непарних рядків оригіналу (акровірш) та останні букви парних рядків (телевірш), прочитані зверху вниз, розкодовують **«AMBROSIUS DUBNIEWICZ»** [3, арк. 318–318 зв.]. Твір, який складається із 38 рядків, цікавий своєю інтермедіальністю, взаємодією різних видів мистецтва. Ефект картини створюють візуальні елементи (автор усе бачив на власне око, тіло єпископа блищить, прибране, як велить обряд, учні несуть при самому боці труни різні клейноди для всезагального огляду тощо), розгорнуті порівняння (усі були такі, як корабель на морі, який, поки прибув до порту, втратив усю свою привабливість; кривні патрона говорили, що цей день для них став нічю, бо бачили, що єпископ зник, як тінь тощо). Художній ефект посилює форма запису: особливе, по-

перечне написання літер акровірша. Важливе місце при описі церемонії похорону Амвросія Дубневича посідають інші інтермедіальні асоціації – музичні образи (опечалені учні співають сумні пісні, діти за гробом вигукують ім'я померлого єпископа у перемішку із скорботними зойками, усюди дзвонять дзвони). Враження безперервності процесії посилюють у вірші анжамбемани – розбіжність синтаксичних пауз із ритмічними, кінцем вірша (...krokiem / Szedłem... [Кроком / Йшов там] тощо).

«EPITAFIUM AMBROSIO DUBNIEWICZ» [ЕПІТАФІЯ АМВРОСІЮ ДУБНЕВИЧУ] вістить основні віхи життєвого шляху Амвросія Дубневича, який для автора – **«...любомудръ богословъ сушій совершенній»** (рядок 3) [3, арк. 319–319 зв.]. У формальному плані бачимо текст, який відрізняється від попередніх обсягом (32 рядки), відсутністю акровірша і навіть хоча б тим, що заголовок писаний лагиною, а сам твір – давньою українською мовою.

Ще один твір збірки (66 рядків) [3, арк. 323–324] має нетипову для шкільної епітафії назву (**«Надгробное Дубневичу Єпископу Черніговскому»**), однак класичні для жанру початок та кінцівку:

«Се гробъ есть в немъ же лежитъ Дубневичъ Амвросій Єпископъ черніговски, вторій Феодосій...» (рядки 1–2)

Пролій о немъ теплие молитви ко Богу Да онъ взаимно тебѣ взищеть молбу многу. При семь неупомни ректи вѣчна память буди Пастиру молящуся предъ Богомъ за люди» (рядки 51–54).

Ті самі ознаки, подібний обсяг (48 рядків) і знову ж таки нехарактерну для шкільних поетик назву спостерігаємо у **«Надгробокъ Єпископу Черніговскому Амвросію Дубніевичу»** [3, арк. 329–330]. У **«Epitafium Ambrosio Dubniewych»** (44 рядки) [3, арк. 335] бачимо класичне звертання до подорожнього: **«Путѣшестниче пождиздѣ...»** (рядок 1). До цієї ж групи творів за обсягом і назвою (56 рядків) примикає **«Надгробное Єпископу Черніговскому Амвросію Дубневичу 1750 Марта 15. списася?»**), однак ця епітафія відзначається більшою риторичністю: завершені дати, посада, ім'я [3, арк. 338–339]. Уявлення про стиль твору дає кінцевий фрагмент (рядки 53–56):

«Иа конецъ привезеса? мертвъ, в свою обитель Марта в пятій день прибилъ престола любитель. В Катедру мучениковъ святыхъ ест внесеній Глѣба и Бориса днесъ лежитъ положенній».

Твір Василя Леницького молодшого **«EPITAFIUM Episcopo czernihowiensi et nowogrodensi Ambrosio Dubniewycz 1750 Martii»**

15 scriptum» [Епітафія єпископу Чернігівському і Новгородському Амвросію Дубневичу, написана 15 березня 1750 р.], що у 70 рядках повідомляє біографію небіжчика [3, арк. 350–353], цікава насамперед нетиповим акровіршем – перші літери непарних і написаних із відступом парних рядків, прочитані зверху вниз, утворюють різні вислови: парні рядки – **«АМБРОСИ ЄПИСКОП СИ О ВСІХ ПРЕИЗБРАННИИ»**, непарні – **«ДУБНЕВИЧ ПРОЗВАНИЕМ В ЧЕРНИГОВ НАСЛАНИ»**. Василь Леницький написав також 11-складовий вірш «in laudem nostri antistitis mortui» [на похвалу нашого померлого єпископа] (68 рядків) [3, арк. 354–357]. Його перу належать ще **«COMPENDIUM laboris carmina domino domino ambrosio dubniewycz mortuo [...] quadrata seu retrograda slavonica»** [Короткий виклад праці, **квадратні**, або **ретроградні** словянські вірші владиці, владиці померлому Амвросію Дубневичу] [3, арк. 354]. Твір у формі п'яти рядків має обрамлення (**«Єже... Єже», «Єже...понеже», «и...й», «и...і», «и далъ ...лади»**) і належить за формальними ознаками до курйозної поезії.

«СТИХИ ПОХВАЛЬНИИ ПРЕОСВЯЩЕНОМУ АМВРОСИЮ ДУБНЕВЪЧУ ЄПИСКОПУ ЧЕРНЪГОВСКАМУ» (168 рядків) підписані – їхніми авторами були Петро і Федір Лашкевичі. Ключ, що його утворюють перші літери кожного рядка акровірша, – молитва не лише за упокій душі небіжчика, а й за увіковічення його пам'яті: **«СОСВЯТИМИУПОКОЙ ХРИСТЕДУШУРАБАТВОЕГОПРЕОСВЯЩЕННАГОАМВРОСИЯДОУБНЕВИЧАЄПИСКОПАЧЕРНИГОВСКАГОИИНОВАГОРОДКА СЕВЕРСКАГОИСОТВОРИЕМОУГОСПОДИВЕЧНУЮПАМЯТМОЛИМТИСЯЧЕЛОВИКОЛЮБЧЕБОЖЕНАШЪ»** [3, арк. 325–328 зв.]. Твір написаний у стилі поетичної епітафії: тут і уподібнення поета з античним Фаестоном (рядки 5–7), і розгорнутий топос самоприниження давнього автора (рядки 1–12), й «invocatio» – молитва до Бога, в якій просить натхнення, щоб прославити небіжчика (рядки 13–18), і порівняння Амвросія Дубневича з апостолом Павлом (рядок 29), і ліричні вставки (**«Шишии суть блаженни таже сердцемъ чисти»**) (рядок 61). У другій частині (рядки 83–162) повідомляються основні віхи життєвого шляху єпископа, із хроностихами, в яких зашифровані дати. Завершує твір традиційна молитва:

**«...Молимъ тя о Боже
○ пископа толь чудна пресели на ложе
≠ небеснос, и причти Апостолску лику
➤ нгеломъ подобнаго онаго Владика»** (рядки 163–166).

Молитва до Бога, щоб прихильно прийняв Амвросія і дарував йому вічну пам'ять, завер-

шує також **«PANEGIRICUS AMBROSIO DUBNIEWYCH »** (134 рядки) [3, арк. 335 зв.–338], однак тут ідеться лише про чесноти небіжчика, чи не найбільшою з яких була покірність:

«Послушливъ же бо онъ всѣмъ билъ даже до смерти, и когда смерть постиже восхотѣлъ умерти» (рядки 41–42).

У творі **«PANEGIRIS AMBROSIO DUBNIEVICZ»** [ПАНЕГІРИК АМВРОСИЮ ДУБНЕВИЧУ] (60 рядків) біографічні дані також зведені до мінімуму, прославляються чесноти, традиційні для високого церковного достойника [3, арк. 319 зв.–320 зв.]. Ілюструється теза: **«Образъ добродѣтелей жизнь его преславна»** (рядок 9).

Ще один фунеральний вірш – **«Carmina in laudem nostri antistitis mortui»** [Вірші в похвалу нашого мертвого єпископа] [3, арк. 330–333 зв.]. Біографічні згадки у епіцедії (170 рядків) короткі. Автор прикликає **«Духа свята»** (рядок 3), щоб за його допомогою виголосити **«...пресвѣтлую славу»** (рядок 5) небіжчикові, який відзначався розумом, мудрістю, любов'ю до ближнього, добротою, **«и во семь епископствѣ Чернѣгова града // насадиль полезнаго людемъ винограда»** (рядки 137–138). Ось чому

**«Школи печалію всѣ наши орошени
Понежем учителя пастира лишени
И вси люде за отцемъ таковимъ жалѣють»** (рядки 153–155).

На завершення автор твору звертається до людей, щоб вони не лише молилися за небіжчика до Бога, а й уважно прочитали його писання (рядки 163–164).

Подібну назву – **«Etiam in laudem nostri Antistitis mortui»** [Також в похвалу нашого померлого єпископа] [3, арк. 340–341 зв.] – має децю коротший (126 рядків) твір авторства Степана Філевича. Знову ж таки прикликається Святий Дух,

**«Свѣдѣтеля косо имѣль превелика
И спутника в дѣйствіи нашъ пастир владика»** (рядки 5–6).

Життєвий шлях померлого єпископа простежується коротко (рядки 61–78). За свої великі чесноти,

**«За добродѣтель обрѣль славу превелику
Мало кто изъ нихъ такіи, чтобъ имѣль толику»** (рядки 17–18),
**«Слава жъ его никогда изомреть вовѣки,
Но процвѣтаеть в конецъ между челоуѣки»** (рядки 11–12).

Твір Петра Мінеца **«НАДГРОБЫЕ»** [3, арк. 342–345 зв.] – віршовий (120 рядків) риторичний «некролог» – життєпис із хроностихами.

Тут впадає у вічі насамперед ще один варіант назви фунерального твору. Значно більше заслуговує на увагу наступний текст Петра Мініца – «**CARMINA ILLUSTRISSIMO AC REVERENDISSIMO DOMINO, DOMINO CLEMENTISSIMO AC PROTECTORI NOSTRO DESIDERATISSIMO AMBROZIO DUBNIEWICZ de adventu h. l. u. o. v. i. a. Ch. e. r. n. i. h. o. v. i. a. m. i. n. l. a. m. e. n. t. a. t. i. o. n. e. E. X. P. O. S. I. T. A.**» [ВІРШІ НАЙЯСНІШОМУ І НАЙШАНОВНІШОМУ Владиці, Владиці найласкавішому і Захиснику нашому найбажанішому Амвросію Дубневичу з приводу прибуття із Глухова до Чернігова в голосінні обнародувані] [3, арк. 346–349 зв.]. Писаний 11-складовим силабічним віршем (80 рядків) польською мовою, твір складається з двох умовних частин. У першій – історичній (рядки 1–16) – мова йде про те, як єпископ помер, як його везли до Чернігова і як там зустрічали:

«Ktorego rano Studęci w Zebraniu
Y z monasterza Monach u w streczaniu
Gdziez SWĘTY BOŻE nad nim wyśpięwali
Prowadząc jegoż w serdca oplakali» (рядки 13–16).
[Рано студенти усі позбирались,
З обителі теж ченці зустрічали,
Де «Святий Боже» над ним відспівали,
Плакали в серці, його проводжали].

Наступна частина (рядки 17–80) – алегорична, подається як плач садівничого над своєю втраченою працею. Рефреном (рядки 19, 55, 67 тощо) повторюється звертання до саду, городу, грядок: «...O moju miły sadzie» [О мій милий саде] тощо. Інформацію, що епіцедії дуже гарно писати шляхом алегорії, зустрічаємо в київській риторичній «Janua» [Двері] (1677) [4, арк. 219]. Тут бачимо перший в українських поетиках XVII–XVIII ст. приклад такої алегоричної епіцедії.

Завершують збірку фунеральних творів і рукопис поетики в цілому у поганому стані аркуші, на яких фрагментарно читаємо твір Олексія Павловського «**НАДГРОБІЄ єпископу Черніговському Амвросію Дубневичу и Новагородка Сѣверскаго ИСПИСАННОЄ**» – знову ж таки життєпис небіжчика (76 рядків) [3, арк. 358–360].

Проаналізувавши почерк, можна зробити висновки, що у збірнику наведено твори десяти авторів. Два Лашкевичі (очевидно, брати) писали разом. Частина віршів підписані, частина – анонімні, однак записані різними особами. Можливо, авторські тексти – роботи студентів, а не підписані – викладачів-монахів. Кожний із авторів писав першою епітафію (довшу, ніж традиційна, і більш риторичну) та слідом за нею панегірик-епіцедію. Додатково один автор подав опис похорону (три перші твори написані одним почерком), а Василь Леницький – курйозний вірш. Перу спудея Олексія Павловського належить ли-

ше епітафія, далі рукопис чернігівської поетики обривається.

Таким чином, у Чернігові весною 1750 року з нагоди смерті Амвросія Дубневича писали фунеральні твори в основному двох різновидів – епітафії та епіцедії. 19 шкільних віршів мають як відмінні, так і спільні риси. Тексти різняться обсягом (від 5 до 182 рядків), формальними ознаками (4 різновиди акровірша, наявність чи відсутність хроновіршів тощо), ступенем риторичності та поетичності. В епітафіях домінує біографізм (у стилі церковної літератури подано життєпис небіжчика), в епіцедіях – панегіризм (основну увагу звернуто на прославлення чеснот померлого). Межі плинні: наприклад, у першому творі збірки більше йдеться про життєвий шлях померлого, а у назві читаємо «**СТИХИ НА ПОХВАЛУ...**». Бачимо різні підходи до висвітлення похоронної «матерії», різні назви. З іншого боку, твори давньою українською мовою писані в одному ключі, подекуди перефразують один одного. Зазначимо, що дефініції «**надгробіє**», «**надгробокъ**», «**надгробноє**» на означення епітафій в українських поетиках XVII–XVIII ст. раніше не зустрічалися, чого не скажеш про традиційне «*epitaphium*» [епітафія] [2, с. 25–76]. Не бачимо тяжіння до лаконічності як однієї з основних ознак класичної епітафій-напису, хоча подекуди зберігаються характерний початок (інформація, хто похований, звертання до подорожнього) та кінцівка (прохання молитися за небіжчика). Зникає епіграматична форма, за поетичною технікою епітафія наближена до епіцедії. Епітафії, як правило, дещо менші за розміром (від 32 до 76 рядків), епіцедії в основному трохи більші (від 68 до 182 рядків). Об'єднує тексти не лише спільна тематика та обставини повстання, а й чітке домінування давньої української мови. Наявність польськомовних творів, які до того ж відзначаються більш світським характером і високими естетичними якостями, доводить рудиментарне функціонування ще у середині XVIII ст. на Лівобережній Україні, зокрема в Чернігові, польської мови як літературної.

Справа майбутнього – на широкому порівняльному тлі визначити місце чернігівських текстів у системі фунеральних жанрів давнього українського письменства. Важливо також з'ясувати за допомогою численних епітафій з основного тексту чернігівської поетики 1749–1750 рр. та доданих до неї віршів похоронної тематики, як співвідносилися українські шкільні теорія і практика віршування в середині XVIII ст. Приурочені до смерті Амвросія Дубневича чернігівські фунеральні вірші мають значне історико-літературне значення, а деякі з них – естетичну цінність і для сучасного читача.

Література

1. Андрущенко М. Парнас віршотворний: Києво-Могилянська академія та український літературний процес XVIII ст. / Мирослава Андрущенко. – К. : Українська книга, 1999. – 208 с.
2. Циганок О. Генологічні концепції фунерального письменства в Україні XVII–XVIII ст.: основні напрямки досліджень / Ольга Циганок. – К. : Університет «Україна», 2011. – 176 с. – (Студії з україністики; випуск X).
3. [Чернігівська поетика 1750 р.] – Рукопис зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису, фонд 1, № 6528. – 360 арк.
4. Janua oratoriae facultatis neoathletis in literaria acie certantibus... – Рукопис зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису, шифр 332/п94, л. I, арк. 91–281.

O. Tsyganok

**“AND INDOMITABLE LAMENTATIONS OF OUR SCHOOLS...”:
ABOUT CHERNIHIV FUNERAL POETRY IN THE YEAR 1750**

The article introduces into scholarly circulation and analyzes the poems attached to the Chernihiv poetics of the 1749–1750 school year, dedicated to the passing of the bishop of Chernihiv and Novhorod-Siverskyi, Ambrosyi Dubnevich. The works differ by volume (from 5 to 182 lines) and formal features. In some of them panegyric features dominate and main attention is drawn to praising merits of the deceased, while others reveal his biography. Poems in the Old Ukrainian Language have more in common, while two works in Polish are marked by an innovative approach of the subject’s interpretation.

Keywords: poetry, epitaphs, funeral poems.

Матеріал надійшов 22.09.2011